

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Digitaliseret efter aftale med Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. PDF-filen er kun til ikke kommercielt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER

SYVENDE RÆKKE

UDGIVET AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

NIELS KNUD ANDERSEN og KNUD BANNING

FJERDE BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GADS FORLAG

1960—62

Provsten i Lumby Hr. Oluf Andersen og hans Bibliothek

Af Troels Dahlerup.

Om Hr. *Oluf Andersen* i Lumby meddeler Wiberg¹, at han senest 1603 var residerende Kapellan ved Odense Vor Frue Kirke (hvortil laa Seden Sogn), ca. 1605 blev han Sognepræst i Lunde og flyttede 1621 til Nabosognet Lumby, hvor han blev til sin Død, fra 1629 som Provst i Lunde Herred. Han maa altsaa være født før 1578 og er maaske den Oluf Andersen fra Odense, der 1601 nød Kommunitetet. Vi finder, at han havde de sædvanlige Genvordigheder med Kolleger, Sognebørn og ikke mindst med sin Foresatte Sognepræsten ved Frue Kirke, den meget stridbare Mag. Poul Andersen Medelby², men paa intet Omraade ud over det for Tiden almindelige. Skulde han paa et enkelt Punkt skille sig ud fra sine Samtidige, maa det være ved hans Formuesforhold; ikke blot avancerede han til stadig bedre Kald, han fik ogsaa en Kongetiende i Fæste, og nogen Kapital maa han have besiddet, da han var Ejer af en Gaard i Odense og i 1643 modtog en Obligation paa 300 Sletdaler til Gengæld for, hvad han havde forstrakt sin paa flere Maader uheldige Svigersøn Jacob Clausen Guldsmed med.

Men dette Mammon blev øjensynligt Hr. Olufs Fordærv. Om det nu er fejlslagne Spekulationer, Krigens Følger eller for høj Levefod, ved sin Død (mellem 11/2 1650 og 22/1 1651) var den gamle Provst insolvent, og de efterladte — heriblandt flere Sønner, men vist ingen Studerede — gik fra Arv og Gæld, hvorfor Boet henstod Aar og Dag under Rettens Segl.

¹) Præstehistorie II S. 325, 327 og 523.

²) Bloch-Næraae: Den fynske Gejstligheds Historie I S. 757 og 790.

Og nu sker der det usædvanlige, der gør, at hans Person har Krav paa vor Opmærksomhed, Kreditorerne forsømmer at fremsætte deres Krav rettidigt, hvorfor Lensmanden gør Fordring paa Boet, hvilket efter en langstrakt Proces 1654 ved Fynbo Landsting tilkendes Kronen, der i Juni 1655 ved Næsbyhoved Birketing lader alt registrere.

Overfor anmeldte Gældsposter paa godt 250 Sletdaler, virker den samlede Taxationssum paa lidt over 70 Sletdaler uhyre beskeden, ikke mindst da ovennævnte Gælds brev paa de 300 Sletdaler viste sig ikke at være det Papir værd, det var skrevet paa. Maaske var Indboet lidt mere omfattende end Bondeskifternes, det eneste af særlig Interesse var dog et Bogskab (vurderet til 7 Mk.), eller rettere det Bidrag, dets Indhold kan give til Belysning af, hvad en tilsyneladende ganske almindelig Sognepræst fra Christian IV's Tid havde paa sine Hylder.

Klogeligt undlod de af Tinget udmeldte Vurderingsmænd selv at beskæftige sig med denne Del af Provstens Gods og tilkaldte i Stedet den nærmestboende Specialist Hr. Rasmus Andersen, der efter et Par Aar at have været Hr. Olufs Kapellan nu var efterfulgt ham i Sognekaldet. Han afleverede omgaaende en Fortegnelse med Vurdering af samtlige 49 Bind, hvilken derefter indførtes i Tingsvidnet om Synsforretningen. (Nedenfor aftrykkes denne Liste bogstavret efter Tingsvidnet. Adskillige aabenbare Fejl i saavel Forfatteres som Titlers Gengivelse skyldes utvivlsomt Birkeskriveren. I Noter har jeg søgt at identificere Værkerne, og i flere Tilfælde er Aar for første kendte Udgave vedføjet.).

Da vor Viden om Sekstenhundredtallets danske Bog-samlinger endnu er meget ringe, siger Bindtallet ikke saa forfærdeligt meget. Sammenlignet med Adelens og de Høj-lærdes Bibliotheker har Hr. Oluf ikke haft mange Bøger, men dog langt flere end hans vendsysselske Kolleger et Hundrede Aar tidligere³. Maaske har Retten været for sent

³) Kh. Saml. 3. Rk. I S. 165 ff.

paa Færde, saaledes at hans Børn og eventuelt Kapellanen, der havde to Aars Løn tilgode, havde taget for sig, mens Tid var, blandt andet synes der kun at have været een eneste Bog paa dansk. For Exempel havde den samtidigt afdøde, men vel en Menneskealder yngre Holbækhører Jens Jørgensen dobbelt saa mange Bøger, af hvilke dog kun 46 ansaas for saa værdifulde, at de anførtes med Navn, og mens disse vurderedes til 25 Sletdaler⁴, anslog Hr. Rasmus kun sin Forgængers Bøger til at være godt 7 Sletdaler værd. Mon ikke han har haabet paa at overtage dem til Vurderingsprisen?

Som naturligt er, dominerer Theologien; selv regnet i snævrere Forstand omfatter denne over 30 Bind, især Prædikener (10 Bind) og Dogmatik (Etik og Catechismer = 13 Bind), samt lidt Kirkehistorie, der vel har skullet tjene til Støtte for Dogmatikken, dertil en Del Filosofi, navnlig Aristotelesudgaver og -behandlinger (talrige *Physicæ*). Melanchtons Grammatik (antagelig den latinske) og Loci-Udgaven er vel Reminiscenser fra Provstens Skoletid, og de mange *Epistolæ* har maaske mindre haft Værdi efter Indholdet end som elegante Stilprøver. Skønlitteratur er der ikke meget af, men saa meget nyttigere maa Aulus Gellius' Omnibusudgave af Oldtidens Klassikere have været. Dog fandtes ogsaa en Samtidsdigter Englænderen John Owen i Lumby Præstegaard. Desuden opførtes en Udgave af anatomiske Afhandlinger, samt, hvad der tyder paa en personlig Interesse, en ikke helt ringe Samling *Politica* (5—6 Bind).

Desværre kender vi ikke de paagældende Exemplarers Trykkaar, og det er ikke muligt at sige noget om, hvornaar Hr. Oluf har erhvervet sine Bøger; men ganske overvejende havde han i sit Bibliothek Forfattere, der virkede i hans egen Levetid, ud over 5 senantikke og 1 middelalderlig kun 6—7 Forfattere, der var døde før, 18—20 døde efter 1578.

⁴) Ibid. 7. Rk. III S. 370 f.

Har denne Bogsamling været et egentligt Brugsbibliothek, maa den have kunnet være sin Ejer til betydelig Hjælp, saavel i Teori (Dogmatik m. m.) som i Praxis (Prædikener, Katekismer). Men søger vi ud over en simpel Indholdoversigt og gaar Bøgerne igennem efter Forfattere, kommer vi til anderledes interessante Resultater. For det første er af hjemlige Skribenter alene Niels Hemmingsen, Cort Aslaksen og Poul Andersen Medelby til Stede. Dernæst er Luther udelukkende repræsenteret ved Nr. 41 (formentlig en Sentenssamling), og af Lutherdommens Klassikere som for Exempel Brenz, Agricola og Osiander, for slet ikke at tale om Gnesiolutheranerne som Flacius, Amsdorf eller Hunnius har ingen fundet Vej til Lumby Sogn.

Det er tydeligvis Melancton og dennes Disciple, som Major, Niels Hemmingsen og Chemnitz, der har staaet Hr. Olufs Hjerter nær, og ikke blot Cryptocalvinister og sydtyske Reformerte som Strigel, Ursin og Sturm erhverver han sig, men tilmed hele Blomsten af vesteuropæiske calvinistiske Forfattere ligefra du Plessis-Mornay, Daneau, Taffin, Scaliger og Althusius til Beza og selveste Calvin (denne endog repræsenteret ved to Værker!). Betegnende nok er det Værk af Cort Aslaksen, som Provsten ejede, netop eet, som havde kostet dets Forfatter det største Besvær med senere at omfortolke i resensk Rettroenhed⁵. Ogsaa katolske Forfattere fandtes, men som naturligt er, blandt de ikke-theologiske Værker, Politica og kanonisk Ret.

Det er udelukkende blandt Postillerne, at vi finder den lutherske Orthodoxy repræsenteret, og af disses Forfattere tilhørte Simon Pauli den yderst fredelige Rostock-Skole, der dogmatisk korrekt misbilligede de af Concordieformlen affødte Stridigheder og altid satte Melancton højt. Og nok var Mag. Poul Andersens Postil uhyre udbredt; men dens Plads i Hr. Olufs Bibliothek skyldes vel ikke mindst Bekendtskabet fra Odenstiden.

⁵) Bjørn Kornerup: Hans Poulsen Resen I S. 443 f.

I og for sig er der intet opsigtsvækkende ved denne Forkærlighed for filippistiske, for ikke at sige vesteuropæiske calvinistiske Forfattere, vi møder den ogsaa i de bedst kendte Adelsbibliotheker og hos Stephanius⁶, det afgørende ligger i, at samme Smagsretning genfindes i et almindeligt Præstebibliothek, især da man maatte formode, at et Mindstemaal af Orthodoxy var en Existensbetingelse efter Resens Sejr.

Selvfølgelig vil det altid være vanskeligt at slutte fra en Bogsamlings almindelige Præg og til Ejerens personlige Indstilling, ikke mindst da som nævnt Bøgenes Proveniens henstaar i det uvisse, hvad er Køb, hvad Arv og hvad Gave? For mig er der dog ingen Tvivl om, at Oluf Andersen i sin Ungdom maa være blevet afgørende præget af den da herskende filippistiske Aandsretning, der herhjemme havde en saa fremragende Repræsentant som Niels Hemmingsen, der afskyede Concordieformlen og Polemikken mod de Reformerte, der holdt Melanchton i Ære, og som foretrak de vesteuropæiske Forfattere for de lutherske Epigoner.

Men hvorledes saa da Samtiden paa en saadan filippistisk Landsbypræst? Nogen Ener, endsige Særling, som ingen tog alvorligt, var han ikke. Tværtimod maa han have nydt sine Kollegers Agtelse, siden de valgte ham til deres Provst, samtidig med at een af dem fik hans Datter til Ægte. Ser vi paa hans Karriere, tyder heller ikke den paa nogen Misbilligelse fra oven, og dette finder sin naturlige Forklaring, naar vi betragter de Bisper, der sad i Odense i hans Embedstid.

Alle havde de besøgt vesteuropæiske og calvinistiske Universiteter. *Jacob Madsen Vejle* (1587—1606) — der vel har ordineret Hr. Oluf — var allerede gammel, da denne blev Kapellan i Odense; men han bevarede Livet igennem sin af Melanchton og Niels Hemmingsen prægede Indstilling og

⁶) Ellen Jørgensen i Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke 3. Rk. VIII S. 249 f. og O. Walde i Nordisk Tidsskrift for Bok- och Biblioteksväsen IV S. 29 f. og XIX S. 1 f.

havde kun Haansord tilovers for Concordieformlen. Endnu videre gik Efterfølgeren *Hans Knudsen Vejle* (1606—16), der til sidst afsattes for calvinistisk Vranglære. Ved denne Lejlighed indhentedes Udtalelser fra Stiftets Gejstlighed, og maaske har Hr. Oluf da følt Jorden brænde under sig, siden han redebon anmeldte sin Biskop for at have ytret sig uorthodox om Frelsen. Hans Anklage mod denne for at have anbefalet Stiftets Præster at læse Ursins Catechismus lyder i alt Fald lidt hyklerisk i Betragtning af, at denne Bog ved hans Død fandtes i hans eget Bibliothek (Nr. 27)⁷.

Længst virkede Oluf Andersen under *Dr. Hans Mikkelsen* (1616—51), og dennes Opfattelse af ham har vi tydeligt udtrykt i en gammel Tradition om, at »Biskop Hans Mikkelsen havde stor Kjærlighed til ham«. Dette bekræftes til fulde af Bispens Tegnebøger⁸, i hvilke ingen Landsbypræst nævnes saa hyppigt som Hr. Oluf, ja Bispens Vej kan øjensynligt ikke gaa forbi Lunde Herred, uden at han tager paa Gæsteri i Lunde og senere i Lumby Præstegaard. Efter Bogsamlingen at dømme maa den ganske vist i dogmatisk Henseende orthodoxe, men i hele sit Liv og Virke udpræget filippistiske Biskop her have fundet en Meningsfælle, med hvem han gad udveksle Tanker, ja som han maaske endog havde en vis medicinsk Interesse til fælles med. Det er sikkert Hans Mikkelsen, der stod bag Hr. Olufs Forflyttelse til Lumby⁹, muligvis ogsaa ham, der skaffede ham en Kongetiende (der hørte til Odense Latinskole), og da Hr. Olufs Hustru 1641 døde, kom Bispens selv til Begravelsen.

Varige Spor efter Hr. Oluf Andersens Gerning kan vi ikke vente at finde. Men paa et enkelt Punkt synes hans Indstilling at have givet sig Udslag i Handling. En af Filippismens Hovedinteresser var Skolevæsenets Forbedring, og herhjemme gik ikke mindst Højadelen i Spidsen, blandt andet ved Oprettelse af Bondeskoler. Ved et Bispemøde i

⁷) Kh. Saml. 1. Rk. I S. 492.

⁸) Udgivet i Samlinger til Fyns Historie og Topografi V—VII.

⁹) K.B. 1621 S. 2.

1631, hvor Hans Mikkelsen synes at have været særlig aktiv, gik man netop ind for en udvidet Skoleordning¹⁰, og vi ser da 1636 den aldrende Provst søge Kongen om Medhjælp og paa Bispens rosende Anbefaling opnaa Tilladelse til at have Kapellan *cum spe successionis*, idet Provsten herved lovede at oprette en Skole for Bøndernes Børn i Sognet og »lære dem at læse og skrive og andre fornødne Saligheds Lærdomme«¹¹.

(Odensegaards Lensregnskab 1654—55, bilag Nr. 2).

Dernest befantz dend sl. mands bøger, som och bleffue wed hæderlig och wellerd mannd her Rasmus Anndersenn, sogneprest till Lumbye sogen, taxerit, som følger:

1) Institutio religionis christ. Calvini.....	2 mk.
2) Homiliæ in epistolas dominicales Georgi Maior in fol.....	2 mk.
3) Tabula locorum commun. Philip. Melantonn for pennges.....	20 β
4) Comentaria Calvini in acta apostolorum for pennges.....	2 mk.
5) Georgius Tholozanus de republica.....	4 mk.
6) Politica Altasii for.....	1½ mk.
7) Epistolorum (!) Theologicarum Bezæ liber unus for pennges.....	20 β
8) Physica Schaligeri for.....	2 mk.
9) Auli Gelli nectes (!) atticæ.....	1 mk.
10) Philosophia histor. morum Jacob stoer for pennges.....	20 β
11) Sermones in euang. Petri de Palude pars asti- vali penge.....	2 mk.
12) Pars hiemalii pennges.....	2 mk.
13) Thesaurus antiquitatum ecclesiasticarum Cor- nelii Schaltingii.....	1½ mk.

¹⁰) Kh. Saml. 3. Rk. II S. 117.

¹¹) K.B. 1636 S. 525 f., 599 og Indlæg hertil.

14) Lactantii institutiones	1 mk.
15) Pars tertia sermon. evangelia Petri Palude for penge	2 mk.
16) Physica et ethica christiana D. Conrad. for penge	2 mk.
17) Opera anatomica Laurentii	1½ mk.
18) Epistolæ Puteani for penge	1 mk.
19) Jacobus Simanca de republica instituenda for penge	12 β
20) Mornæus de veritate religionis christianæ for	1 mk.
21) Theologia Dudlei for penge	10 β
22) Christiana juris prudentia Hæres Bachii for penge	6 β
23) Physica Danæi for penge	1 mk.
24) Taffinus de characteribus filiorum Dei for penge	10 β
25) De educandis principium liberis libri duo Hæres Bachii	10 β
26) Confessiones fidei christianæ impress. Franco- forti ecx. (?) for	12 β
27) Chatechesis Ursini for penge	2 mk.
28) Sturmii in retorica Aristtil	1 mk.
29) Declamationes aliquot Philippi Melant. for penge	12 β
30) Physicam Schibonii for	8 β
31) Dionis Chrisostimi lib. 4. de reg.	8 β
32) Simonis Pauli postill. euang.	6 β
33) De elem. struc. for penge	10 β
34) Strigelius in erotemata dialectica Philip. Melant.	1 mk.
35) Kemnitii secunda pars ex annimis (!) decre- torum consilii Trident	12 β
36) Gramatica Philippi	4 β
37) Simon Pauli in euang.	6 β
38) Schofer in euang.	6 β
39) Enchiridionn Hemingii	4 β

40) Arithmologia Comerarii (!).....	8 ß
41) Sylvula sententiarum Lutherii et Meleneston	4 ß
42) Augustinus de heresilus (!).....	8 ß
43) Flavii Vegetii libri 4. de re militarii for penng	6 ß
44) Latini (!) Zecchius de politicis.....	10 ß
45) Mester Poffuels postil sommer.....	
46) och winterpartter for.....	2 sdl.
47) Psalterium for penng.....	4 ß
48) Epigrammata Ovenii for.....	12 ß
49) Simon Pauli in evang.....	6 ß

Forfatterne og Bøgerne er:

- 1) Jean Calvin (1509—64), Geneves Reformator. *Institutio christianæ religionis* (1536).
- 2) Georg Major (1502—74), Professor i Wittenberg. *Homiliæ in epistolas dierum dominicorum et festorum* (folioudgave 1563).
- 3) Philipp Melanchton (1497—1560), Professor i Wittenberg. Hans berømte *Loci communes rerum theologicarum* (1521) kom i utallige Udgaver og Bearbejdelser.
- 4) Se 1). *In acta apostolorum* (1552).
- 5) Pierre Gregoire fra Toulouse (ca. 1540—97), fransk Kannonist. *De republica* (bl. a. 1596).
- 6) Johannes Althusius (1557—1638), Syndikus i Leyden. *Politica methodice digesta* (1603).
- 7) Theodore Beza (1519—1605), Calvins Efterfølger i Geneve. *Epistolarum theologicarum liber unus* (1573).
- 8) Mon en Aristotelesudgave af Julius Cæsar Scaliger (1484—1558) eller af dennes Søn Joseph Justus Scaliger (1540—1609).
- 9) Aulus Gellius (2. Aarh.), senantik Litterat. *Noctes atticæ* kom i talrige Udgaver i 16. Aarh.
- 11—12) Petrus de Palude (ca. 1277—1342), fransk Dominikaner, Patriark af Jerusalem. *Sermones sive ennarationes in evangelium* (en Trebindsudgave kom i Köln 1602).

- 14) Lucius Cælius Lactantius Firmianus (4. Aarh.), tidl. kristen Forfatter. *Institutiones divinæ in libri VII* (flere Udgaver i 16. Aarh.).
- 15) Se 11—12).
- 16) Cort Aslaksen (1564—1624), Professor i København. *Physica et etica mosaica* (1613).
- 17) Formentlig Henrik IV's Livlæge Andrée Laurent (d. 1609). En samlet Udgave af dennes Værker kom 1627.
- 18) Erycius Puteanus — Henri du Puy, Hendrik van der Putte — (1574—1646), flamsk Humanist, kgl. Historiograf i Milano. *Epistolæ*.
- 19) Jacobus Simancas (d. 1583), spansk Biskop, Kanonist. *De republica recte instituenda, conservanda et amplificanda* (1569).
- 20) Philipp du Plessis-Mornay (1549—1623), Henrik IV's Raadgiver. *Traité de la vérité de la religion chrétienne* (1581, s. A. egenhændig latinsk Oversættelse).
- 21) Mon John Durie (Duraeus) (1596—1680), engelsk protestantisk Theolog, som 1639 besøgte Danmark. Evt. *Consultatio theologica* (1641).
- 22) Conrad Heresbach (1496—1576), fyrstelig Raad i Jülich-Cleve. *Christianæ jurisprudentiæ epitome* (bl. a. 1586).
- 23) Lambert Daneau (1530—95), Professor i Leyden. *Physica christiana* (1576—80).
- 24) Jean Taffin (ca. 1528—1602), Vilhelm af Oraniens Hofkapellan. *De characteribus filiorum Dei* (fransk Udgave 1586, latinsk 1601).
- 25) Se 22). *De educandis atque erudiendis principum liberis, libri duo* (bl. a. 1592).
- 27) Zacharias Ursin (1534—83), Professor i Heidelberg. Medforfatter til Heidelberg-Catechismen (1563).
- 28) Johann Sturm (1507—89), Rektor i Strassburg. *Aristoteles retoricorum libros III*.
- 29) Se 3).
- 30) Wilhelm Adolph Scribonius (ca. 1600), tysk Filosof. *Physica et spherica doctrina*.

- 31) Dio Chrysostomus (2. Aarh.), romersk Retor. De regno (udgivet bl. a. i Rostock 1578).
- 32) Simon Paulli (1534—91), Professor i Rostock. Hans Postil (1574) opnaaede talrige Udgaver baade paa tysk og Latin.
- 34) Victorin Strigel (1524—69), Professor i Heidelberg. Hypomnemata in erotemata Philippi Melanchtonis.
- 35) Martin Chemnitz (1522—86), Superintendent i Braunschweig. Examen concilii Tridentini (i fire Dele 1565—73).
- 36) Se 3). Hans latinske Grammatik (1526) kom i utallige Oplag.
- 37) Se 32).
- 38) Mon Arsacius Seehofer (Schopher) (d. 1542), Tysk Theolog. Ennarationes evangeliorum dominicalium (1539).
- 39) Niels Hemmingsen (ca. 1513—1600), Professor i København. Enchiridion theologicum (1557).
- 40) Joachim Camerarius (1500—74), klassisk Filolog. Arithmologia etica (1549).
- 42) Augustin (354—430), Biskop af Hippo. Liber de hæresibus (bl. a. Geneve 1571).
- 43) Flavius Vegetius (ca. 400), tidlig kristen Forfatter. De re militari libri V (talrige Udgaver i 16. Aarh.).
- 44) Lælius Zecchius (ca. 1600), norditaliensk Kanonist. Politicorum sive de principatus administratione libri III (bl. a. 1607).
- 45—46) Poul Andersen Medelby (1557—1632), fra 1602 Sognepræst til Odense Vor Frue Kirke. Hans Ungdommens Postil (1614) kom i adskillige Udgaver.
- 48) John Owen (ca. 1560—1622), engelsk Digter. Epigrammata (delvis udgivet 1606, editio postrema 1633).
- 49) se 32).